

К. Кармазіної, А. Кориневича, С. Куліцької, Я. Мельника, В. Михайленко, О. Овчаренко, Ю. Орлова, Н. Сатохіної, О. Семенюк, О. Уварової, О. Щербанюк, Як окрема тема наукової уваги підходи перехідного правосуддя зустрічаються в дисертаційних дослідженнях Є. Качанова й К. Хлабистової, магістерських роботах С. Шемети та А. Зоріної.

Концепція «правосуддя перехідного періоду» або «перехідного правосуддя» (Transitional Justice) сформувалася в 1990-х роках як реакція на розпад авторитарних режимів Латинської Америки, Африки, Східної Європи й пов'язаних із цим репресій, масових заворушень і збройних конфліктів. Протягом 1974–2019 рр. більше ніж 100 країн, які пережили конфліктну трансформацію від авторитарного режиму до демократії або перехід від воєнного стану до миру, напрацювали досвід подолання наслідків порушень прав людини та гуманітарного права, які стали причиною або мали місце під час такої трансформації.

Сам термін «перехідне правосуддя» вперше можна знайти в науковій трилогії Нейла Крітца 1995 року «Перехідне правосуддя: як демократіям, що зароджуються, розквітатися з колишніми режимами» («Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes»). Проте основна заслуга в розробленні концепції належить французькому дипломату Луї Жуане, який у звіті 26 червня 1997 р. надав Економічній і соціальній раді ООН основні 42 принципи запобігання безкарності осіб, винних у порушеннях політичних і громадянських прав людини, а також у порушеннях гуманітарного права [1]. Згодом принципи переглянуті та зведені до 38 позицій [2].

Сьогодні перехідне правосуддя, апробоване в понад 40 пост-конфліктних країнах, визначається щонайменше в 12 документах ООН і ЄС як «комплекс процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подо-

лати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення», як судові та несудові механізми «з різним ступенем міжнародної участі (або взагалі без такого), а також окремі дії щодо судового переслідування, відшкодування шкоди, установлення фактів, інституційної реформи, попередньою огляду та припинення справ або поєднання вищеписаних дій» [3, с. 6].

Поєднуючи одночасно підходи рестрибутивної та відновлюваної юстиції, перехідне правосуддя можна розуміти як концепцію не лише процесу правосуддя під час перехідного періоду, а й справедливого ставлення (justice) з боку закону до всіх учасників конфліктних процесів у суспільстві.

Забезпечити водночас справедливість для всіх – процес надзвичайно складний, через що кожна країна, яка пережила збройний конфлікт, розробляє власну модель перехідного правосуддя, ураховуючи національну культуру та менталітет, особливості правозастосовної практики й політичну ситуацію. Проте з часом досвід цих країн сформував розуміння того, що будь-який вихід із кризи має передбачати чотири напрями:

1. Кримінальне переслідування (Criminal prosecutions) – ефективне переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини; правовий захист жертв збройного конфлікту; удосконалення законодавства, судової та слідчої практики.

2. Відшкодування (Reparations) – створення національних механізмів відшкодування збитків жертвам, виплати їм компенсацій за спричинену фізичну та психічну шкоду відшкодування збитків, відновлення порушених прав постраждалих від конфлікту, надання їм медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг.

3. Констатація істини (Truth-telling) – об'єктивна й неупереджена

документальна реконструкція подій; розсекречення архівів і формування національного архіву фото-, відеодокументів подій конфлікту; розслідування щодо осіб, які зникли та пропали безвісти.

4. Інституційні реформи (Institutional reforms) – перевірка державних службовців чи кандидатів на посаду, щоб визначити, чи були вони залучені до порушення прав людини під час конфлікту; реформи сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та ЗМІ [4].

Зазвичай національна модель перехідного правосуддя починає вибудовуватися вже після завершення конфлікту й досить часто – за допомогою міжнародної підтримки. Проте Україна опинилася в ситуації, коли водночас потребують свого вирішення два види конфлікту. Перший – соціальний конфлікт переходу від авторитарного пострадянського режиму до демократичного (події Революції Гідності). Другий – збройний конфлікт у АР Крим і на Донбасі як результат зовнішньої агресії Російської Федерації. За таких умов актуальними стають не лише аналіз світового досвіду, а й активна підготовка до імплементації основних механізмів і форм перехідного правосуддя. Наприклад, уже зараз, в умовах «гарячого конфлікту», Україна може здійснювати інституційні реформи, напрацьовувати правові рамки переслідування воєнних злочинців, законодавчо закріплювати механізми надання компенсації жертвам конфлікту.

В Україні запровадження принципів перехідного правосуддя ініційовано Українською Гельсінською спілкою з прав людини у 2015 році, тоді як сам термін «перехідне правосуддя» був знайомий лише вузькому колу фахівців у сфері міжнародного права та представникам міжнародних інституцій.

Першими ініціативу правозахисників підтримали академічні кола. У 2016 році Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка започаткував Центр постконфліктного

врегулювання, який розглядав перехідне правосуддя як модель подолання збройного конфлікту й переслідування воєнних злочинців. У стінах Українського католицького університету активно запрацював проект «Перехідне правосуддя та примирення в Україні». Метою проекту стало створення майданчика для фахового обговорення механізмів переходу від війни до миру в Україні й інструментів соціального примирення. Практичні аспекти здійснення правосуддя в зоні конфлікту стали предметом уваги МФ «Відродження».

Протягом 2017 року академічні кола спільно з неурядовим сектором здійснили перші суттєві кроки щодо введення термінологічного апарату, підходів і моделей перехідного правосуддя у правову площину української науки:

- видання «Базового дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні» – першої національної монографії, підготовленої міжнародним колективом науковців, експертів НУО, органів юстиції, адвокатури;

- проведення Міжнародної наукової конференції «Пост-конфліктне правосуддя в Україні» спільно з Європейським товариством міжнародного права та Українською асоціацією міжнародного права;

- проведення круглого столу «Проблеми імплементації правосуддя перехідного періоду в Україні» в рамках І Харківського міжнародного юридичного форуму «Право та проблеми сталого розвитку у глобалізованому світі»;

- розроблення Законопроекту «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту» в рамках Робочої групи при Секретаріаті Уповноваженого ВР України з прав людини [5].

Одним із результатів стало створення у 2018 році національних платформ «Діалог про мир та безпечну реінтеграцію», «Жінки за мир», розроблення орієнтовної моделі миротворчої місії ООН на Донбасі (MinToT), проект відомчого бачення деокупації Донбасу

(МВС України). Комітетом Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин проведено круглий стіл «Перехідне правосуддя як шлях подолання наслідків конфлікту та збройної агресії», який сформулював пакет рекомендацій органам влади, академічним та експертним колам із питань подальшого розроблення національних перспектив з питань недопущення безкарності й ефективного розслідування злочинів і грубих порушень прав людини, відновлення правових зв'язків і підтримки населення окупованих територій, документування перебігу збройного конфлікту й реконструкції історичної правди, надання компенсацій жертвам конфлікту [6].

Останній імпульс надав змогу вже в поточному році зробити тему перехідного правосуддя не лише частиною виступів представників Офісу Президента та парламенту, а й одним із напрямів діяльності Комісії з питань правової реформи на рівні Робочої групи з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Міжнародні експертні кола також докладають активних зусиль до розроблення національних підходів до запровадження основних механізмів перехідного правосуддя. При цьому нідерландські та американські вчені в пропозиціях роблять акцент на найскорішому запровадженні механізмів проведення місцевих виборів та амністії на деокупованих територіях за умови активної співпраці уряду з міжнародними миротворчими місіями ООН і ЄС різних форматів.

Фахівці зі Швейцарії та Польщі надають перевагу роботі із цивільним населенням по обидва боки лінії розмежування вже сьогодні, використовуючи стратегію медіації та гуманітарного діалогу як основу для тривалого пошуку примирення в українському суспільстві. Організації з Великої Британії та Німеччини пропонують надзвичайно цікавий власний досвід щодо основи перехідного право-

суддя – роботи з минулим (dealing with the past). Через це основний акцент їхньої діяльності з українською стороною вбачається передусім у відновленні історичної правди, причин конфлікту, об'єктивному висвітленні хиб минулого. Українська сторона водночас більшу частину зусиль докладає для вирішення прагматичних поточних завдань: документування воєнних злочинів і порушень міжнародного гуманітарного права, відшкодування збитків, завданих конфліктом мирному населенню.

Викладене вказує на формування окремого напрямку наукових досліджень, спрямованих на запровадження принципів і підходів перехідного правосуддя до сфери інтересів вітчизняної юридичної науки, адже саме правова експертиза буде вирішальною під час розроблення пакетів законопроектів, спрямованих на подолання наслідків конфлікту.

У зв'язку з цим вважається за доцільне орієнтувати неурядові й державні інститути, діяльність яких пов'язана з питаннями збройного конфлікту, на активний інклюзивний процес розроблення української моделі перехідного правосуддя. Окремим завданням при цьому може стати участь правників у формуванні інформаційної стратегії донесення підходів, принципів, цінностей і світового досвіду перехідного правосуддя до цільових груп. Важливим процесом також має стати розроблення так званої «дорожньої карти» (робочого плану дій) імплементації принципів перехідного правосуддя з урахуванням деталізованого вивчення питань кримінального переслідування воєнних злочинців, запровадження часткової амністії для окремих категорій комбатантів, реалізації люстраційних процесів, відновлення прав жертв конфлікту.

У статті досліджено процес запровадження концепції перехідного правосуддя до сфери інтересів національних вчених-правників. Автори

відзначають, що наявні підходи до подолання наслідків збройного конфлікту (концепція побудови миру, реформа сектору безпеки, перехідне правосуддя) реалізуються в Україні фрагментарно. Однак, на жаль, цілісне законодавче бачення їх змісту, способів реалізації, а також їх потенційної взаємодії в державному управлінні ще не встановлено.

Автори надають перевагу концепції перехідної правосуддя, тому стаття знайомить професійну аудиторію з поняттям, змістом, історією становлення й основними напрямками перехідного правосуддя, такими як кримінальне переслідування, репарації, оприлюднення правди та інституційні реформи. Акцентовано увагу на необхідності розроблення національної моделі перехідного правосуддя для подолання наслідків збройного конфлікту.

Автори аналізують діяльність академічної спільноти й експертів громадських організацій протягом 2014–2019 років, що дає змогу розробити пакет рекомендацій державним органам у сфері здійснення перехідного правосуддя.

Рекомендації включають такі аспекти, як запобігання безкарності й ефективне розслідування воєнних злочинів, відновлення правових зв'язків і надання правової допомоги цивільному населенню окупованих територій, документування процесу збройного конфлікту, реконструкція історичної правди, надання компенсації жертвам війни.

У статті робиться висновок, що формування сфери наукових досліджень, спрямованих на впровадження принципів перехідного правосуддя, є фактом української юридичної науки, що має місце.

Автори роблять акцент на таких перспективних сферах юридичної діяльності, як інклюзивний розвиток української моделі пере-

хідного правосуддя; розроблення інформаційної стратегії комунікації із цільовими групами щодо принципів, цінностей і світового досвіду перехідного правосуддя; розроблення так званої «дорожньої мапи» реалізації перехідного правосуддя; детальне опрацювання питань щодо притягнення до відповідальності воєнних злочинців, запровадження часткової амністії для деяких категорій учасників бойових дій, здійснення люстраційних процесів, відновлення прав жертв війни.

Ключові слова: перехідне правосуддя, збройний конфлікт, захист жертв конфлікту.

Blaga A., Martynenko O. The concept of transitional justice in Ukraine: introduction to the field of legal science

The article explores the process of introducing the Transitional justice' concept into the sphere of interests of the national legal scientists. The authors note that several approaches to overcome the armed conflict' consequences (Peacebuilding concept, Security sector reform, Transitional justice) are fragmentary implementing in Ukraine. However, unfortunately, a coherent legislative vision of its content, ways of implementation, as well as its potential interaction in the government management has not yet been established.

The authors prefer the concept of Transitional justice, so the article introduces to the professional audience the definition, content, history of formation and basic directions of Transitional justice: criminal prosecutions, reparations, truth-telling and institutional reforms. Emphasis is placed on the need to develop a national Transitional justice model to overcome the armed conflict' consequences.

The authors analyze the activities of the academic community and NGO experts during 2014–2019, which allowed to develop a package of

recommendations to state authorities in the area of Transitional justice implementation.

The recommendations include so aspects, as: prevention of impunity and effective investigation of war crimes, restoration of legal links and legal support for the civilian population in the occupied territories, documenting the process of armed conflict, historical truth reconstructing, providing compensation to war victims.

The article concludes that the formation of the sphere of scientific research, aimed to introduce the principles of Transitional justice is a fact of Ukrainian legal science.

The authors make a focus on such perspective areas of legal activity as: inclusive development of the Ukrainian model of Transitional justice; development of information strategy for communication with target groups concerning principles, values and world experience of Transitional justice; development of a roadmap for the legal implementation of Transitional justice; detailed elaboration of procedure matters on war criminals prosecution, introduction of partial amnesty for certain categories of combatants, implementation of lustration processes, restoration of the war victims' rights.

Key words: transitional justice, armed conflict, protection of conflict victims.

Література

1. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political) Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>.

2. United Nations (2005): Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1. URL: <https://undocs.org/E/CN.4/2005/102/Add.1>.

3. Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies. UN Doc. S/2004/616. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/>.

4. "What is Transitional Justice?" International Center for Transitional Justice. URL: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>.

5. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/>.

6. Модель перехідного правосуддя в Україні. Три міжнародно-правові режими у якості її передумов. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/model-perehidnogo-pravosuddya-v-ukrayini.html>.

7. Україна як плацдарм для перехідного правосуддя: погляд міжнародних фахівців. URL: <https://helsinki.org.ua/blogs/ukrajina-yak-platsdarm-dlya-perehidnoho-pravosuddya-pohlyad-mizhnarodnyh-fahivtsiv/>.